

Snežana Đorđević*

Univerzitet u Beogradu
Fakultet političkih nauka

Džentifikacija kao nova urbana strategija i oblik krize liberalne demokratije u globalizovanom svetu

SAŽETAK

Članak se bavi džentifikacijom kao novom urbanom strategijom u globalizovanom svetu i predstavlja deo urbanih studija. Koncept liberalne urbanizacije povlađuje interesima profita i u procesima gradnje i razvoja grada ozbiljno potiskuje javni interes isključujući javni dijalog, te prerasta u revanšističku urbanizaciju koja potiskuje (a često i fizički raseljava) siromašne građane.

Cilj ovog članka je da opiše na koji način amalgam ekonomske krize i jačanja autoritarne političke kulture zakonito podstiče džentifikaciju, uzrokujući velike prostorne i socijalne nejednakosti i nepravde, kao i da ukaže na moguće pravce promena i poboljšanja.

Koriste se metode opisa (prikaza stanja) i analize posledica džentifikacije u nizu zemalja zapadnog sveta (američki i evropski gradovi) uz komparacije i studije slučaja (Los Anđeles, Berlin i Beograd).

Članak ukazuje na koristi od jačanja koncepta i prakse socijalnog urbanizma i participacije građana u kreiranju i primeni urbanih politika i projekata.

KLJUČNE REČI: *džentifikacija, urbana obnova, socijalni i liberalni urbanizam, prostorno i urbano planiranje, inkluzivni zoning i stanovanje, revanšistički urbanizam, industrija gradnje, raseljavanje.*

* Kontakt: sneska152@gmail.com

DŽENTRIFIKACIJA, URBANA OBNOVA I KONCEPTI URBANIZACIJE

Džentifikacija (*gentrification*) znači oplemenjivanje zapuštenog urbanog prostora gradnjom i boljim uređenjem. Ovaj fenomen, koji decenijama privlači analitičare u oblasti urbanih studija, u raznim zemljama i gradovima dobija različite sadržaje i pojavne oblike. Atraktivnost ovog fenomena za istraživače leži u opasnosti od potiskivanja i raseljavanja siromašnih, a time i ugrožavanja osnovnih standarda demokratskog društva. Zbog negativne konotacije u EU ovaj pojam se napušta, te se koristi termin *urbana obnova*; ali, samo napuštanje pojma ne znači da nestaju i neželjene socijalne pojave. Naprotiv, i evropski gradovi u poslednjoj deceniji identifikuju sve više prostornih nepravdi i nejednakosti, te ova tema ostaje veoma aktuelna (Smith 2002, Lees 2008, Levine 2004).¹

Džentifikacija je proces koji nastaje pri obnovi delova grada koji mogu biti u većoj ili manjoj meri zapušteni. Najčešće se radi o getima, zapuštenim lučkim, industrijskim, *brownfield* zonama, kojima zaista treba obnova u funkcionalnom i estetskom smislu. U uslovima opravdane intervencije u prostoru presudno je bitan način odnosa prema stanovnicima tog prostora; da li je proces obnove transparentan, da li se stanovnici uključuju, iznose svoje potrebe, prioritete, da li ostaju da žive u tom naselju (Levine 2004, 104).²

Ponekad, međutim, sasvim lepi i funkcionalni delovi grada bivaju, usled potreba industrije gradnje i gladi za profitom, prenamenjeni, rušeni i uređivani u prostor koji bi mogao doneti više finansijske dobiti (bar za krug ljudi koji zagovara ovaj koncept). U tom kontekstu se može šire pričati o transparentnosti procesa odlučivanja i utvrđivanja prioriteta (sticanju uvida i održavanju javnih debata), kao i o mogućoj prostornoj nepravdi koja će uslediti realizacijom ovakve vrste obnove.

Oblikovanje grada u funkcionalnom smislu predstavlja kompleksan proces. U procesu kreiranja politike i odlučivanja profesionalno se moraju uzeti u obzir razni aspekti: prostorni, urbanistički, arhitektonski, ekološki, pravni, politički, socijalni, itd. Pored toga, u proces se uključuju brojni akteri i ukrštaju se interesi raznih vrsta, što je obično dosta izazovan proces. To je dodatno vrlo

1 Članak obuhvata deo novije literature iz ove oblasti sa naglaskom na radovima jednog broja autora kao što su: Saskia Sassen (globalni gradovi), autori koji se bave džentifikacijom i drugim fenomenima u američkim gradovima Neil Smith, Edward Soja, Elvin Wyly, Daniel Hammel, Maryon Levine, kao i autori koji fokus drže na iskustvima evropskih gradova: Loretta Lees, Ellen Reese, Geoffrey Daverteuil, Leanne Thach, Fainstein Susan, Wolfgang Kil, Hilary Silver, itd.

2 Marion Levin se zalaže za termin *pažljiva urbana obnova*, koji podrazumeva da su nosioci tih poslova svesni potreba stanovnika koji žive u ovim delovima grada (naselja), kao i da oni i dalje treba tu da žive zadovoljniji novim ambijentom. To po sebi implicitno podrazumeva da stanovnike treba uključiti u kreiranje vizije, osmišljavanje prioriteta, identifikaciju problema i kreiranje mogućih rešenja.

odgovoran posao, jer ozbiljno utiče na kvalitet života ljudi: može dovesti do socijalnog i prostornog raslojavanja, može izazvati velike nepravde i nejednakosti, te je obaveza društva i svih nivoa vlasti da proces oblikovanja ove politike i odlučivanja bude transparentan i inkluzivan. Uključivanje građana i zajednice u kreiranje politike i projekata, kao i njihova realizacija i vrednovanje presudno je bitan demokratski standard od koga se ne sme odustajati (Reimer & Getimis & Blotevogel 2014).

Međutim, u realnosti, pogotovu u procesima globalizacije i sve surovije utakmice u privlačenju investicija između gradova na svetskom i nacionalnom tržištu, ova dimenzija se potiskuje, čak i u gradovima koji imaju razvijene sve instrumente države blagostanja. U procesima obnove se dešava da se siromašniji stanovnici „potiskuju“ i iseljavaju iz atraktivnih delova naselja da bi se taj prostor obnovio i luksuzno opremio za bogatije stanovnike i korisnike, koji mogu da priušte više rente.

Ukoliko u jednom društvu postoji politika *socijalnog urbanizma* (što je standard većine evropskih društava i gradova) koja vodi računa o interesima svih slojeva društva, ovaj proces može nastati slučajno i njegove negativne posledice se, po pravilu, rešavaju primenom mera osmišljenih uz participaciju stanovnika tih naselja – posebno grupe koja je ovim procesima ugrožena.

Ukoliko, međutim, prevlada koncept *liberalnog urbanizma*, koji je odlika SAD, zemalja anglosaksonskog sveta, ali i jednog broja evropskih država (koncept je od 1980-ih godina znatno proširen)³, ***džentifikacija postaje česta praksa koja vodi prostornoj neravnopravnosti i nepravdi***. Liberalni urbanizam podrazumeva snažniju tržišnu orijentaciju i manju osetljivost za socijalne posledice u procesima razvoja gradova. On je prepoznatljiv po gradovima i naseljima sa snažno izraženim socijalnim zoningom i segregacijom (delovi grada sa bogatim stanovništvom, sa srednje bogatim i sa siromašnim, ili delovi grada određene etničke grupe, kao, na primer: italijanska, jevrejska, kineska četvrt, itd.). Ovi gradovi su podložniji nastanku geta i sirotinjskih četvrti nego gradovi socijalnog koncepta urbanizma. U ovim društvima se koriste i neki instrumenti socijalne intervencije i smanjivanja drastičnih prostornih razlika i nejednakosti (instrumenti inkluzivnog zoninga ili inkluzivnog stanovanja, podsticanje mešovitog stanovanja), ali studije pokazuju da su efekti ovih mera uglavnom skromni (Schuetz & Meltzer & Been 2009).⁴

3 Autori s pravom zaključuju da je ovaj koncept urbanizma trenutno prisutan u većini zemalja sveta.

4 Inkluzivno (uključujuće) zoniranje (IZ) i stanovanje je paket regulatornih mera u planiranju prostora i stanovanja lokalnih vlasti u SAD, kojim se od investitora traži da deo stambenog fonda mora biti odvojen za siromašnije socijalne grupe (pojedince, porodice). Programi IZ mogu biti različiti *po obaveznosti* (obavezni ili dobrovoljni) i *po strukturi instrumenata* koje koriste: finansijska davanja i donacije koje vlasti daju u slučaju prihvatanja ovog programa, jefitnije parce-

GLOBALNA EKONOMIJA KAO AMBIJENT KOJI POGODUJE DŽENTRIFIKACIJI

Ovaj tekst se oslanja na koncepte i studije koji ukazuju da globalizacija podrazumeva novu globalnu ekonomiju u kojoj centri proizvodnje i razvoja postaju globalni gradovi (Sassen 2000, Smith 2000). Ti gradovi su sve češće gradovi *Trećeg sveta*, i to veliki gradovi azijskih, latinoameričkih i afričkih zemalja. Oni doživljavaju veliki *urbani rast* kako usled velikog prirodnog priraštaja, tako i usled velikog odliva stanovnika iz ruralnih predela u potrazi za poslovima.⁵ Ovi gradovi često nemaju kapacitet da obezbede kvalitetne uslove života stanovnicima i kvalitetne usluge, te su prepuni geta i kartonskih naselja, mnogi delovi grada pate od nekvalitetne infrastrukture (kao što su: vodovod, kanalizacija, ulice i trotoari), često je loš kvalitet gradnje zgrada i stanova, itd. Problem slabe ponude kvalitetnih i solidno plaćenih poslova se menja jačanjem pozicije ovih gradova kao ekonomskih inkubatora globalne svetske ekonomije (Gottdienern & Budd 2005, 39-44).

Globalizovan svet podrazumeva globalno kretanje radne snage, te migracije postaju sve značajniji globalni fenomen. Visokoobrazovana radna snaga se lakše kreće, dobija bolje plaćene i profesionalno zanimljivije i izazovne poslove, dok su šanse za neobrazovane slabije, pa se oni najčešće doživljavaju kao breme svakog sistema. S druge strane, u razvijenom svetu privreda počinje da se oslanja i na strance/imigrante kao jeftinu (time i konkurentnu) radnu snagu. Menja se radna regulacija (struktura rada) te se sve više angažuju stranci koji rade za niže nadnice, povremeno zaposleni, osobe koje rade pola ili tek deo radnog vremena, prema kojima poslodavac ima manje obaveze, osobe koje, po pravilu, nisu u sindikatu, itd. Tako, s jedne strane, domaće stanovništvo postaje ugroženo i u ponudi je sve manje poslova za njih – što je osnov za nastanak otpora, pa i mržnje prema strancima (činilac autoritarne kulture), a kasnije i za ozbiljne klasne i rasne nemire i konflikte.⁶

le, ubrzane procedure izdavanja dozvola za gradnju i drugih dokumenata, bonusi za gustinu gradnje (density bonus), oslobađanje od dela finansijskih obaveza (fee waiver), kao i ponuda alternativa u vidu opcija otkupa – *buyout options* (pravo na gradnju na drugoj parceli – offsite construction, plaćanje – in-lieu fees, davanje parcele – *land donation*, itd.).

- 5 Od 13 najmnogoljudnijih gradova na svetu, samo je jedan u zapadnom, razvijenom delu sveta (Njujork sa 17,8 miliona stanovnika), tri su u razvijenom delu Azije (Tokio sa 33,2 miliona, Seul 17,5 i Osaka 16,4 miliona stanovnika), dok su ostali gradovi iz nerazvijenog dela sveta. Nerazvijeni deo sveta prolazi kroz *ubranu urbanizaciju* prelaska stanovnika iz ruralnih predela u gradove u potrazi za boljim uslovima života.
- 6 Kapitalizam je padom socijalizma izgubio globalnu konkurenciju i protivtežu. Kapital nameće glad za profitom kao imperativ poistovećujući ga sa razvojem, često potiskujući socijaldemokratske standarde i principe kao previše skupe i nekompetitivne za trku na globalnom tržištu.

S druge strane, ove promene su stvorile ambijent u kome „cveta“ svet prekarijata kao nakazna strana kapitalističkog društva, koje ozbiljno ugrožava teško osvojena ljudska prava: pravo na osmočasovno radno vreme, plaćen prekovremeni rad, minimalnu zaradu, dobre uslove rada, dnevni i godišnji odmor, itd. (Neil 2002, 427).

Industrija gradnje je bila i ostala važna grana privrede i razvoja gradova. U ovom kontekstu treba napomenuti da je kriza 2008. godine nastala (u SAD, a kasnije se prelila na ceo svet) u oblasti nekretnina usled želje da se podstakne razvoj (da se ostvari profit) po svaku cenu, te se pri davanju kredita odustalo od pouzdanih standarda merjenja rizika. Vinovnici ove planetarne krize u SAD nikada nisu odgovarali, a takva praksa počinje ponovo da se pojavljuje primenjena u nekim drugim granama (npr. prodaja automobila). Nastavljena je jedina igra koju kapital poznaje.

Autori posebno ukazuju na specifičnosti uslova investiranja u vreme krize, kada obično padaju stope profita, padaju prihodi svih vrsta, pa često i cene nekretnina. Ulaganje u gradnju stambenih nekretnina za kojima u vreme krize često pada tražnja (siromašenje populacije) izlaže investitora riziku od nelikvidnosti i pada vrednosti očekivanog povrata novca (pad cena stanova). Ipak, oblast gradnje je uvek atraktivna i investitori nastavljaju da tragaju za nalaženjem mogućeg prostora za zarade u ovoj oblasti (Reese & Daverteuil & Thach 2010, 312).

Glavni akteri u oblasti gradnje su uvek, pored gradskih vlasti, agenti za razvoj (*land developers*), građevinske firme, finansijski kapital, razne biznis firme, vlasnici nekretnina, itd. Investitori se trude da dobiju što veći obrt kapitala od rente (na izdavanje stambenih nekretnina) ili profit od prodaje nekretnina. Gradske vlasti na razne načine pokušavaju da se suoče sa činjenicom da prisustvo siromašnih stanovnika obara vrednost nekretnina u nekoj četvrti, te ga „rešavaju“ kao problem najčešće raseljavanjem ove populacije u manje atraktivne, obodne delove grada (Reese & Daverteuil & Thach 2010, 312). Objašnjavajući pravila i principe ciklusa kapitalnog investiranja u nekretnine, Goddiener i Bad ukazuju da je raseljavanje siromašnih nužan preduslov obnove (čime je džentifikacija logična i neizbežna posledica ovog procesa), jer siromašni ne mogu da plaćaju više rente koje omogućavaju održavanje kvalitetnijih zgrada i objekata (Gottdiener & Budd 2005: 32-35).⁷ Liberalni urbanizam ostavlja građane u zatvorenom krugu siromaštva ne nalazeći rešenje za njih – sem raseljavanja.

Pod zastavom „borbe za demokratiju“ na planeti se vode imperijalistički ratovi pokretani voljom za moć i gladu za profitom, a na nacionalnom planu se zahtevi za demokratizacijom odnosa u društvu sve češće proglašavaju opasnom komunističkom ideologijom.

7 Ako su stanovnici slabijeg materijalnog statusa, oni će plaćati niže rente od kojih vlasnik zgrade neće moći da ulaže u održavanje i neophodne popravke, te će ta zgrada propadati, a i ceo kraj će biti sve zapušteniji. Ako je kraj atraktivan (blizu poslovnog centra i slično), u pomenutim

Ambijent krize i vrednosti liberalnog urbanizma su doprinele vidnom smanjenju osetljivosti na sudbinu siromašnih i marginalnih socijalnih slojeva. Imperativ razvoja koji stoji pred gradskim vlastima navodi ih da često lansiraju velike projekte koji podrazumevaju izgradnju komercijalnih, privrednih i biznis objekata i delova grada. Oni podrazumevaju ulepšavanje grada i izgradnju ekskluzivnih destinacija (primeri super-džentifikacije), a u tim procesima se ne posvećuje skoro nikakva pažnja „gubitnicima“ ovih procesa: građanima koji se prinudno fizički raseļavaju ili se podstiču brojnim mehanizmima i instrumentima da napuste taj prostor, što po pravilu za ovu grupu znači veliki trošak i zapađanje u još gore uslove života (Đorđević 2012, 145).⁸

Globalni kapital često utiče na razvoj gradova (Fainstein 2001). U Londonu su projekti obnove delova grada Canary Warf i Battery Park City realizovani od strane međunarodne firme, kanadske po mestu osnivanja. U Njujorku je na Menhetnu (Lower East Side), svega dve milje od Volstrita (Wall Street), napravljeno naselje od 61 kondominijuma kao elitno naselje „pametnih“ zgrada, gde je svaki stan umrežen u tehnološki najrazvijenije internet mreže. Posao je realizovala izraelska firma koristeći radije imigrante (koji nisu u sindikatu). Novac za gradnju je dala Evroamerička banka (Smith & DeFilippis 1998, 640-642).

PRINCIPI I VREDNOSTI U PROCESIMA OBLIKOVANJA GRADOVA

Izbor koncepta urbanizma (socijalni, liberalni i konačno revanšistički) je duboko ideološki i vrednosno utemeljen. U tom smislu se zaključak Lavina (Levine 2004, 89) čini prihvatljivim: džentifikacija nije samo spontano nastao proces, izazvan tržišnim odnosima, već je namerno kreirana politika vlasti (država i lokalnih vlasti) uske fokusiranosti na interese profita u gradnji i razvoju grada uz zanemarivanje problema kvaliteta života stanovnika.

Život i sve aktivnosti stanovnika grada se odvijaju u prostoru koji bi trebalo da je maksimalno funkcionalan, prijateljski prema njihovim potrebama i

uslovima se često ide i na pregrađivanje stanova u veći broj jedinica da bi se povećao prihod od renti. Na ovaj način vlasnik skuplja sredstva da kupi zgradu na nekoj drugoj lokaciji. Do obnove investicionog ciklusa može doći ukoliko se nađu stanari spremni da plate više rente. U tom kontekstu vlasnik može investirati u obnovu zgrada i kraja, ili podići rente, a posledica je nužno odlazak siromašnijih stanovnika iz tog dela grada.

- 8 Dobar primer je raseļavanje siromašnih hispano stanovnika u San Francisku iz centra grada 1970-ih godina radi izgradnje elitnog Yerba Buena Centra. Ova grupa je iseljena uz skromnu nadoknadu, ali je grad (pa i federacija) morao posle desetogodišnjeg sudskog spora da isplati stanovnicima velika obeštećenja po svim stavkama izazvanih troškova i ugrožavanja i pada kvaliteta njihovog života. U ovom procesu je postala jasna i kvantitativno merljiva šteta koja se ovim činom može naneti građanima.

estetski uobličen (lep, udoban, prijatan). Savremeni urbanizam brine o mnogim aspektima života građana kao što su: adekvatnost prostora za decu, zatim „ženski“ (potisnut) i „muški“ prostor u gradu, prostor za stare, prostor za potisnute etničke grupe i manjine, značaj kreiranja prostora za susrete ljudi, druženja, upoznavanja (otvoreni, demokratski grad). Kreiraju se arhitektonska i urbanistička rešenja kojima se stanovnici podstiču na rekreaciju i zdrave stilove života (staze za bicikle, trotorari i pešačke staze, javni prostori pogodni za džogiranje, vežbanje i igranje dece, ali i odraslih).

To se odnosi na gradske prostore (dizajn i lepota arhitektonskih rešenja zgrada, uređenje i funkcionalnost trgova, ulica, trotoara, mostova, parkova, igrališta, rekreacionih zona), ali i na enterijere u kojima ljudi žive i rade (stambene zgrade, stanovi, kuće, škole, vrtići, pijace, tržnice, sve javne i privatne institucije). Brojne studije su pokazale da pojedinci doživljavaju svoj grad u zavisnosti od dela grada u kome žive, u kome rade, od socijalne grupe na koju su upućeni (rođaci, prijatelji, kolege), itd. (Bell & Fisher & Loomis 1978). Prostorno planiranje i urbanizam, kao oblikovanje prostora i enterijera, u velikoj meri utiču na ovu dimenziju života i mogu da učine život stanovnika lepšim i udobnijim. Ukazujem na to da se ovim procesom građanima šalju važne socijalne poruke i jačaju demokratske vrednosti društva.

U tom smislu na jednoj strani bi bili koncepti demokratskog, participativnog planiranja i oblikovanja grada prema potrebama svih stanovnika (grad kreiraju stručnjaci i stanovnici, traga se za rešenjima koja prijaju ljudima).⁹ Kreiraju

9 Koncepti i praksa skandinavskih društava u demokratskom kreiranju prostora i gradova su veoma inspirativni. Kopenhagen je jedan od najbolje i najdemokratskije uređenih gradova. U gradu ulice imaju, pored traka za automobile i široke biciklističke staze, komotne trotoare za pešake, čime se afirmiše kretanje ljudi peške i biciklom kao vid ekološkog transporta koji podrazumeva rekreaciju i smanjuje agresivnost automobila i zagađenje. Kako je Kopenhagen na obali Severnog mora i prostire se na nekoliko ostrva, podstiču se i drugi oblici kretanja i rekreacije (veslanje i jedrenje po kanalima), na trotoarima se uz kanale montiraju tramboline za skakanje koje podižu raspoloženje svih, trotoari i stepenice su oblikovani za razne vežbe (ova rešenja su urbanistički osmišljena uz učešće građana), na dečijim igralištima su okačene mreže za ljuljanje za odrasle koji se takođe zabavljaju dok im se deca (ili unuci) igraju. Klupe na igralištima su oblikovane ka unutra (ka dečijem igralištu) i ka spolja (ka ulici) da privuku i prolaznike koji nemaju decu da sede i uživaju u igri. Urbanisti imaju svoj moto – grad kreiramo mi i građani: igra je izvor radosti i kreativnosti iz kojih nastaju najbolja rešenja. U gradu je instalirana veštačka skakaonica na kojoj se može skijati i van sezone. Javni prostori su estetski oblikovani i mnoge javne institucije obiluju sadržajima koji okupljaju ljude oko lepog (umetnički performansi pri galerijama i pozorištima) i oko dobrih ideja (debate o problemima i načinu njihovog rešavanja). Umetnost je „spuštena“ među građane, nije od njih udaljena, te se ljudi osećaju njenim delom. Tako je Papierhala pored Opere, a preko puta Pozorišta, od koga ga razdvaja kanal, prostor pred kojim i u kome se mogu videti izložbe, performansi, može se ručati, sestiti na piće i uživati u prijatnom danu sa prijateljima i porodicom. Narodno pozorište, takode na vodi, kreirano je kao multifunkcionalan prostor za predstave, ali i za javne debate i skupove. Važan deo pozorišta je divan

se multifunkcionalni prostori u kojima se dobro osećaju svi građani (muškarci, žene, deca, mladi, srednja generacija, stari, manjine), trgovi kao otvorena, prijatna mesta za opuštanje, prijatno oblikovani prostori koji podstiču upoznavanje, druženje, dijalog, bolje razumevanje, te doprinose kvalitetnijem suživotu ljudi. Ovaj koncept je veoma blizak i ide pod ruku sa konceptom UN o otvorenim, demokratskim i dostupnim gradovima za sve.

Na drugoj strani su koncepti naglašenog socijalnog podvajanja koji kreiraju elitne, izolovane četvrti grada, ograđena naselja bogatih u koja se ne može ući od čuvara i ograda. Dodatno, koncept transportnog sistema u kome vladaju automobili, a biciklisti i pešaci su potisnuti, takođe je posledica načina uređenja gradova (biznis centar i suburbije za stanovanje) i, po pravilu, predstavlja izvor velikih nevolja za siromašnije građane koji ne mogu da priušte kola, a nemaju adekvatan javni transport na koji se mogu osloniti. Ispostavilo se da je koncept transportnog sistema u gradovima naglašeno klasno, a nekad i rasno pitanje (Soja 2010, XVI).¹⁰ Dodatno, ovakav prostorni koncept uređenja grada nameće svim stanovnicima da veliki deo dana provode na putu između kuće i posla (*commuting*).¹¹ Mogućnost stanovanja blizu posla je veliki izazov za savremene urbaniste. Neki gradovi to prepuštaju snalaženju pojedinca, neki se time bave imajući u vidu samo neke grupe (projekat obezbeđivanja funkcionalnih i izuzetno malih stanova u Londonu, pogodnih samo za pojedince ili eventualno za par).¹² Javni prostori su funkcionalno, sadržinski i estetski osiromašeni. Druženje

restoran koji privlači ljude tokom šetnje da svrate na ručak ili piće, na razgovor, opuštanje ili na uživanje u suncu na drvenoj platformi.

- 10 Godine 1996. u Los Angelesu gras-rut organizacija koja zagovara prava siromašnijih socijalnih slojeva na dostupan sistem transporta, *Bus Riders Union*, uspela je da pobedi na sudu protiv Metropolitan Transit Authority, koja je morala da prepravi linije tranzitnog sistema – da ih prilagodi tako da u većoj meri služi interesima siromašnih stanovnika umesto da vodi računa prevashodno o potrebama bogatih. Ovi zahtevi su išli u pravcu uvođenja novih linija (brze linije namenjene potrebama te potisnute socijalne grupe), zatim uvođenju zelenih autobusa, povećanju bezbednosti u javnom transportu (smanjenje krivičnih dela), itd. Zahtevi su otišli i preko ove vrste usluga na povećanje kvaliteta obrazovnih programa u školama, zatim poboljšanje kvaliteta zdravstvenih usluga, itd.
- 11 Siromašni građani prelaze u obodne delove grada zbog visoke cene renti u centralnim delovima (to dovodi do širenja gradova, fenomen je poznat kao rastezanje urbanog tkiva (*sprawl*), koji ima brojne loše posledice: od socijalnih – izolacija građana, preko sanitarnih – veoma loši uslovi života u neformalnim naseljima, pa do ekoloških – ugrožavanje biozaleđa gradova. Literatura u ovoj oblasti je veoma bogata.
- 12 U liberalnim konceptima urbanizma posebna se pažnja posvećuje mladim profesionalcima bez porodice (*empty nestlers*) – oni dobro zarađuju i njihova energija se čuva za posao, te im se obezbeđuju manji stanovi na dobrim lokacijama. Pitanje odnosa prema porodici, rađanju i brizi o deci ostaje takođe krupno pitanje razdvajanja socijaldemokratskih i liberalnih koncepata koji se oslikavaju i na urbanističkim rešenjima.

se odvija u zonama stanovanja unutar manje-više iste socijalne grupe (socijalni zoning) i retko se mogu naći mesta za mešanje ljudi, za susrete građana, upoznavanje, razgovore i debatovanje.

Ovi gradovi imaju ozbiljne razlike u kvalitetu usluga za razne socijalne slojeve: u getima su škole legla kriminala, nasilja i prodaje droge, stanovi su ispod svih civilizacijskih standarda, ruinirane zgrade, zastarele i zapuštene instalacije, ne higijenski uslovi, prenatrpani prostori, nebezbedna okolina za život, itd. Naglašeno je vidljiv pad interesa i pojave ikakvih projekata vezanih za socijalno stanovanje, a procesi siromašenja stanovništva ostaju neispraćeni i nebitni za gradske vlasti.

POJAVNI OBLICI DŽENTRIKACIJE

Talasi džentifikacije

Autori u ovoj oblasti ukazuju na tri talasa džentifikacije koji pored zajedničkih odlika imaju i dosta specifičnosti. Prvi je bio 1950-ih godina i sporadičan je kao fenomen. Drugi talas se vezuje za 1970-e i 1980-e kao deo procesa urbane obnove i ekonomskog restrukturiranja. U ovom periodu u gradovima zapadnih razvijenih društava¹³ dolazi do protesta i nastanka urbanih pokreta protiv loših efekata ovih procesa na siromašne. Mladi, beskućnici, siromašniji socijalni slojevi, etničke i druge manjine zahevaju pravo na stan, te jača skvotering pokret (*squatting*) prava na useljavanje u prazne stanove koji služe podizanju tražnje radi obezbeđivanja više cene stana (u špekulativne svrhe). Zahteva se učešće građana i susedstava u donošenju prostornih planova, zoniranju i promeni namene prostora. Zahteva se učešće u procesu odobravanja velikih projekata obnove delova grada i u odlučivanju o nameni tog prostora, uz zahteve za pravednim obeštećenjem za građane koji moraju da se sele iz svojih stanova i kuća (Đorđević 2012, 144-146).

Od 1990-ih godina se odvija treći talas u gradovima širom sveta. Iskustva su različita, jer ovi procesi uvek zavise od tipa uređenja, političke (posebno demokratske, participativne) kulture, od socijalnih odnosa snaga, vrste konflikta interesa raznih socijalnih aktera, itd. Zajednički činilac i specifičnost ovog perioda je globalizam, kao i pojava nove autoritarnosti u upravljanju gradovima, novi urbani revanšizam i politika nulte tolerancije prema siromašnima koje treba skloniti sa gradskog prostora namenjenog novoj gradnji i obnovi. U

13 Širom evropskih gradova (Amsterdam, London, Pariz, Berlin), američkih gradova (San Francisko, Los Anđeles, Boston, Čikago, Vašington, Njujork), kanadskih gradova (Toronto, Montreal, Vankuver), itd.

Amsterdamu se manifestovao kroz snažnu antiskvoter kampanju (2006),¹⁴ u Parizu kroz agresivan napad policije na beskućnike (pretežno imigrante u izbegličkim kampovima),¹⁵ u Sao Paolu je siromašno stanovništvo agresivno proterano da bi se raščistio prostor za novu gradnju kao primena doktrine nulte tolerancije prema siromašnima, itd.

Džentifikacija u američkim gradovima

U SAD postoje interesantna iskustva. Godine 1990. pokrenut je federalni projekat HOPE VI (*Housing Opportunities for People Everywhere*), koji je na različite načine sproveden u različitim gradovima, ali je najčešće vodio drastičnom smanjenju fonda javnih stanova. Zgrade ove namene su, po pravilu, rušene i zamenjene stanovima za različite socijalne slojeve. Socijalno mešanje zajedno sa dekoncentracijom siromašnih (njihovo raseljavanje po raznim delovima grada) predstavlja dve dosta česte tehnike koje ovaj novi vid urbanizma primenjuje (Newman & Wyly 2006, 23-57).¹⁶

U tom kontekstu bih navela neke primere džentifikacije kao primere prakse koja postoji u svim američkim gradovima. Oni oslikavaju spoj ekonomske krize, liberalnog urbanizma i vlasti koja prevashodno udovoljava interesima profita.

Vlast grada **Čikaga** je uvela fleksibilnu regulaciju omogućivši da se postojeće javne zgrade namenjene siromašnima (*Cabrini Green public housing Towers*) sruše da bi se na toj vrednoj parceli napravila elitna stambena četvrt (HOPE IV fondovi) (Levine 2004, 89).¹⁷

U saradnji sa državom Pensilvanija, grad **Filadelfija** je 1990-ih godina kroz projekte obnove četiri susedstva napravio klasnu i rasnu džentifikaciju u isto-rijskom gradskom distriktu Society Hill, kao i u susedstvu Spring Green (Levine 2004, 90).

Sličan primer predstavlja izgradnja elitnog stambenog naselja South East Side na Menhetnu (**Njujork**), u delu grada naseljenom mešovitim stanovništvom. Obnovom su cene kvadrata i usluga naglo porasle, čime je potisnuta većina preostalih stanovnika skromnijeg imovinskog statusa (Levine 2004, 89; Reese, Daverteuil, Thach 2010, 312).

14 http://www.expatica.com/nl/news/Campaign-against-anti-squatting-measure-opens_138197.html, pristupljeno 23.09.2016.

15 <http://www.blic.rs/vesti/svet/francuska-policija-izbacila-rome-iz-kampa-kod-pariza/5d71dgm>, pristupljeno 23.09.2016.

16 Newman, J & Wyly, E. 2006. The Right to stay put, Revisited: Gentrification and Resistance to Displacement in New York City, *Urban Studies*, 43.1, 23-57.

17 Parcela je locirana pored čuvenog gradskog centra Magnificent Mile.

U ovom pravcu su išli i naponi gradske vlasti u *Los Angelesu* koja je želela da raseli Skid Rou četvrt (*Skid Row*) u centru, tradicionalni centar za socijalnu pomoć, kako bi se ta vredna parcela obnovila u elitno komercijalno i rezidencijalno naselje. Iako raseljavanje nije uspeo, ovaj primer se uzima kao opomena za pojavu *revanšističkog urbanizma* u kome su vlasti neopravdano primenile izuzetno represivne mere prema populaciji koju su htele da isele.

Skid Rou obuvata *četiri bloka* i dugo je bio jedan od najvećih centara za siromašne, nezaposlene, imigrante, beskućnike i pripadnike drugih marginalizovanih grupa u SAD (Neils 2005, 315).¹⁸ Ovaj prostor je pripadao crkvi i ona ga je 1900-ih godina namenila za ove svrhe. Gradske vlasti su, naišavši na otpor od strane crkve i socijalnih službi zbog namere da se oni rasele, primenile agresivne instrumente kažnjavanja prema ovoj populaciji (imigrantima, siromašnima, beskućnicima, zavisnicima od droge), kažnjavajući ih za spavanje na ulici, sedenje na trotoaru, za pušenje marihuane ili posedovanje droge (u sklonište dolaze i zavisnici koji se upućuju na lečenje; kako nema dovoljno prihvatnih kapaciteta, u ovom periodu nisu imali drugog izbora već da budu na ulici). Tada je svaki drugi stanovnik Skid Roua je bio uhapšen; podaci govore da je procent hapšenja u ovom delu grada bio 70% viši u odnosu na prosek za ceo grad (Reese, Daverteuil, Thach 2010, 319). Ova politika je bila produžetak strategije razvijene od strane policije u Njujorku poznate kao „politika nulte tolerancije prema kriminalu“ i izazvala je ozbiljno kršenje ljudskih prava potisnutih socijalnih grupa, a vremenom i ozbiljno negodovanje javnosti. Za održavanje reda su čak angažovana i privatna obezbeđenja koja su ispoljila veliku agresivnost i preterano korišćenje nasilja prema siromašnima.

Advokati su uložili brojne tužbe za agresivno ponašanje policije i privatnog obezbeđenja koje je grad dodatno angažovao, te je u tim procesima grad morao da plati oko 600.000 dolara odštete ugroženim licima (Ibid, 321). Grad je bio prinuđen da koriguje regulaciju o zabrani zadržavanja beskućnika na javnim mestima, te im je omogućeno da spavaju od 21:00 do 6:00 ujutru na javnim površinama, a socijalni centri u Skid Rou su ostali na toj lokaciji i dalje se baveći svojim tradicionalnim poslovima. Uspeh civilnog društva, advokata i centra za socijalni rad ohrabrio je ugrožene stanovnike drugih gradova da se bolje organizuju i štite svoja prava.

Slučajevi džentifikacije u Evropi

I u Evropi se, nažalost sve češće, mogu naći primeri džentifikacije. U ovom tekstu samo navodim često analizirane primere džentifikacije u Londonu (grad sa konceptom liberalnog urbanizma), ali i detaljnije prikazujem slučaj Berlina. U

18 Centar je napravljen kao sistem smeštajnih objekata za pomoć doseljenicima koji traže posao i stan i jedan je od najvećih kompleksa ove vrste u SAD.

Londonu novi japiji kupuju viktorijanske kuće u raznim delovima grada i preuređuju ih u velelepne vile, potiskujući siromašne stanovnike ovih naselja koji se iseljavaju i odlaze u predgrađa. Gradske vlasti su povremeno pokretale projekte vraćanja stanovnika u neke od centralnih delova grada, ali je obim ovih intervencija ostao dosta skroman. Džentrifikacija se po pravilu sprovodi pri uređenju boljih, centralnijih lokacija u gradu, gde se ne preza od raseljavanja. Dobri primeri su obnova londonskih dokova ili u novije vreme aktuelan projekat raseljavanja iz Šordiča (Shoreditch), dela grada koji se graniči sa Sitijem.

Berlin je zanimljiv primer pošto pripada kulturi socijalnog urbanizma i planiranja, te bi trebalo da je džentrifikacija neprirodan deo ovog koncepta. U prvoj fazi obnove Berlina, u euforiji ujedinjenja i velikih očekivanja da se Berlin izgradi u glavni grad Nemačke i sjajan evropski grad, projekat obnove se postavlja kao ambiciozan i elitistički. Iz njega su potisnuti građani, jer se smatralo da ovako sjajan projekat ne sme biti ugrožen pojedinačnim interesima i nerazumevanjem širih zahteva i svih razvojnih aspekata.

Ubrzo se shvatilo da se tako mogu napraviti veliki propusti i greške, te su se Federacija, država (sa njenim Senatom) i grad Berlin opredelili za planiranje uz participaciju građana i kreiranje projekata „odozdo nagore“. Ministarstvo je napravilo Stadtforum sa ciljem participacije građana i svih zainteresovanih (Levine 2004, 101).¹⁹ Senat uvodi u projekat 15 menadžera za svaki reon u cilju obnove Berlina, čiji su profesionalna pomoć, podrška i usmeravanje ovih procesa bili od velikog značaja. Redovno se održavaju radionice na kojima se detaljno razgovara o potrebama svake od grupa u gradu (mladi, stari, stanovnici raznih socijalnih slojeva, radnici, deca, itd.) i dogovara o optimalnim rešenjima.

U donekle džentrifikovanom Prenclauerbergu vlasti u pet susedstava²⁰ sprovode programe obnove uz socijalne programe finansirane iz javnih fondova odvojenih upravo za ove svrhe. Jedan od principa kojih se držala komisija za obnovu grada je bio da se raseljavanje svede na minimum, da se ostavi ista namešta zemljišta i prostora (stanovanje, komercijalne aktivnosti, zone sa rekreaciju, kulturni prostori, zabava, itd.). Ovi programi su usmereni na opšte blagostanje u ovom ozbiljno zapuštenom delu grada, što podrazumeva: podizanje kvaliteta i veličine stanova, kvaliteta infrastrukture, ulica, prevoza, grejanja, vodovoda, kanalizacije, smeća, škola, vrtića, zelenih površina i mesta susreta (100 dvorišta),²¹ objekata za rekreaciju, itd. (Levine 2004, 98). Sastavni delovi ovih projekata su bili i kreiranje mesta susreta za stanovnike susedstva, omladinski projekti, ra-

19 Forum se sastao čak 80 puta i veoma je plodno radio.

20 Helmholtzplatz, Kollwithplatz, Teutoburger Platz, Winsstrasse i Botzowstrasse.

21 U ranijem periodu veliki deo površina je bio betoniran i pretvoren u parkinge. Projekat obnove je ponovo ozelenio ove površine i napravio dvorišne prostore za igru dece, za susrete suseda, druženje i druge slične namene.

zovrsne umetničke radionice, pozorišni programi, izložbeni prostori, itd. Ovi projekti su bili participativni i uključivali su stanovnike u sve faze: izradu plana, kreiranje rešenja, identifikaciju prioriteta, rešavanje problema, obogaćivanje sadržaja života, itd. Posebno su korisni bili programi samopomoći marginalnih i siromašnijih delova stanovništva (Selbsthilfe Program).²²

Krajem 1990-ih godina dolazi do krize, te se polako smanjuju, potom i potpuno ukidaju programi socijalne pomoći. Zemljište se prodaje privatnim preduzetnicima, a time nastaju neki novi vidovi džentifikacije. Poređenja radi, rezultati obnove dva dela Prenclauerberga su različiti: Helmholtzberg, čija je obnova javno vođena, sačuvao je stanovnike i obogaćen je brojnim programima razvoja susedstva, dok je u Kolvicplacu, koji je bio izmenjen prevashodno intervencijom privatnog kapitala, došlo do ozbiljnog iseljavanja stanovnika (džentifikacije).

U periodu krize 1990-ih godina²³ u projektima obnove nekih delova grada vlasti su odustale od socijalnih programa (delovi Krojzberga, Prenclauerberga i Marcana), te je u njima sprovedena džentifikacija. U Prenclauerbergu su u pitanju prevashodno siromašniji Nemci, a u slučaju Krojzberga i Marcana su u pitanju stranci (Turci, Vijetnamci, Rusi, Ukrajinci), koje vlasti u Berlinu tradicionalno ostavljaju da se sami snalaze u nevolji (Levine 2004, 89-108, Kil & Silver 2006, 99-101).²⁴ Ovaj dramatično težak period za strance bio je znatno otežan jačanjem neonacističkih grupa. Podaci govore da je u Marcanu tokom 1990-ih godina dnevno bilo po deset rasističkih napada na strance (Kil & Silver 2006, 107, Levine 2004, 105).

Iskustva Berlina upućuju na veliku prednost socijalnog urbanizma, na značaj inkluzivnog planiranja, programa mešovitog stanovanja i brige za javno dobro, kojim se jača blagostanje pojedinaca, raste kvalitet života i jačaju demokratski potencijali zajednice.

22 Ovi programi su obuhvatali pomoć kućnim kooperativama, umetnicima, vlasnicima malih lokala i objekata. U Ryjestrasse se stanovnicima omogućilo da osmisle i predlože dizajnerima i arhitektama željene modele i rešenja za njihove kuće i trgovce, te je ovaj deo naselja dobio brojne ulične kafee, trgovce i mesta susreta. Grupa skvotera je dobila pomoć od 450.000 DM u to vreme da uz angažman od 15 sati dobrovoljnog rada nedeljno obnove svoje susedstvo. Zanimljiva je obnova naselja preko puta Wasserturma (Knaackstrasse) u održiv projekat kreiranja malih prodavnica falafela i švarme (arapskih jela), što je za stanovnike ovog dela grada bilo ekonomski veoma bitno. Ovaj deo naselja je, zahvaljujući ovakvom rešenju postao veoma živ, posećen i veoma atraktivan za sve stanovnike Berlina i turiste.

23 Berlin je 1990-ih godina propašću industrije izgubio 500.000 radnih mesta (seljenje kapitala u zemlje u razvoju), a otvorio svega 300.000 radnih mesta u oblasti usluga.

24 Autori se slažu, na osnovu brojnih indikatora, da se radi o drugačijem tretmanu stranaca koji su objektivno bili i ostali diskriminisani. Tako je 2003. godine, u dramatičnom periodu propadanja industrije u Berlinu, odnos nezaposlenih Nemaca i stranaca bio 1:2 (18,4% Nemaca nema posao prema čak 38,8% nezaposlenih građana ne-nemačkog porekla).

RASELJAVANJE NEFORMALNIH ROMSKIH NASELJA PRED UNIVERZIJADU 2009.

U kontekstu ove teme interesantno je analizirati šta se u ovoj oblasti dešavalo u Srbiji posle 2000. godine. Srbija slabo uključuje svoje građane u procese kreiranja politika uopšte, pa time i u oblast politike prostornog planiranja, gradnje i stanovanja. Ova oblast je ozbiljno ruinirana tokom 1990-ih godina (ratovi, nedemokratski režim Slobodana Miloševića); posle 2000. godine delimično je reformisana i uređena, ali se nedovoljno radilo na njenoj demokratizaciji. Ovo polje politika je oblast velikih neregularnosti, netransparentnosti u radu, slabe uređenosti i velike korupcije. Građani se ne uključuju u kreiranje generalnog urbanističkog plana, niti planova detaljne regulacije. Ova druga grupa planova često uopšte nije usvajana od strane lokalnih vlasti da bi se oslobodilo polje za donošenje volunterističkih odluka koje odgovaraju investitorima i koje se čuvalo kao prostor za korupciju i ekstra zarade političara.

Na primer, Grad Beograd je početkom 2000-ih ograničio pravo opštinama da izdaju građevinske dozvole za objekte preko 800m² da bi odlučivanje o velikim projektima zadržali ekskluzivno u svojoj nadležnosti.²⁵ Čak i u slučajevima kada opština donese plan detaljne regulacije, investitorima se omogućava da u gradnji idu preko utvrđenih standarda spratnosti i površine gradnje (% površine parcele koji se može odvojiti za objekat i % koji mora ići na zelenu površinu, na parkinge i druge prateće objekte), tako što im se objekat naknadno legalizuje. Ovakva praksa stvara slabo oblikovana naselja: načičkane, često previsoke zgrade bez zelenih površina, parkova i parkinga. Kršenje standarda u gradnji vodi preteranom opterećenju vodovodne, kanalizacione, strujne, saobraćajne mreže, uzrokujući brojne probleme u funkcionisanju naselja.

Ovi fenomeni ne bi bili realno održivi u dobro uređenom društvu, u pravnoj državi i u zajednici u kojoj se afirmiše participacija građana u odlučivanju o ovim pitanjima (transparentnost planova svih vrsta i postojanje obaveznih javnih rasprava o njihovom sadržaju, kao i o projektima koji se pokreću); međutim, Srbija je još uvek daleko od tih standarda. U kontekstu ove teme ću se, pored navedenih problema, fokusirati na raseljavanja neformalnih romskih naselja tokom 2009. godine u Beogradu kao na vid džentrifikacije.

U julu 2009. godine Grad Beograd kao domaćin Univerzijade²⁶ sprovodi niz *ad hoc* mera „čišćenja“ grada od romskih, nehipijenskih naselja u cilju njegovog

25 U tom periodu gradonačelnik Beograda je bio Nenad Bogdanović, Demokratska stranka.

26 Za potrebe Univerzijade je ranije u srcu Novog Beograda izgrađen stambeni kompleks Univerzitetsko selo (popularno zvano Belvil, 14 stambenih zgrada sa oko 2.000 moderno izgrađenih stanova i poslovnim i upravnim zgradama) sa planom da se stanovi u budućnosti prodaju. Ovo naselje je uvelo potpuno nov koncept stambenog naselja: inovativnost u načinu gradnje, funkcionalnost, savremena tehnička rešenja i nesvakidašnji sistem uređenja površina

ulepšavanja. Tako se potpuno uklanja neformalno romsko naselje na levoj obali Save ispod mosta Gazela; ali, u raseljavanju naselja preko puta Univerzitetskog sela nastaje problem jer deo stanovnika (oko 250 porodica sa po pet članova) odbija da se premesti na periferiju grada.²⁷ Oni ostaju na ovoj lokaciji zgodno smeštenoj preko puta Buvlje pijace, što je za prodaju sekundarnih sirovina kojom se bave presudno bitno.

Javno preduzeće Univerzijada nalazi rešenje problema ograđivanjem ovog naselja čeličnom žicom visokom oko dva metra, zaklonivši ga paravanima od kompleksa Belvila. Ova mera je napravila velike probleme u svakodnevnom životu stanovnika naselja: onemogućeno im je normalno kretanje, pristup vodi (česma sa koje se snabdevaju vodom je odvojena od njih žicom), onemogućeno im je da preko parkinga idu do Buvlje pijace nego su prinuđeni da kolicima prelaze obližnju poljanu i travnjak koji je pun stakla, pa često moraju da menjaju gume, što im je predstavljalo nepodnošljiv trošak. Pored toga, ograda je onemogućila pristup vatrogasnim ili ambulantskim kolima, što je povećalo njihov osećaj ugroženosti u slučaju požara ili bolesti. Usled problema sa instalacijom, često je nestajala struja. Stalne policijske patrole koje su uvedene da nadgledaju bezbednost, unele su dodatni pritisak među stanovnike koji su se osećali kao da žive u nekoj vrsti logora.

Na ovakve mere je javnost reagovala s negodovanjem, pa su neke političke partije i organizacije civilnog društva zahtevale da se odmah ukloni žica i da se stanovnicima obezbede normalni uslovi za život i rad.²⁸

Gradonačelnik Beograda nevesto pokušava da objasni da je ograđeno Univerzitetsko selo, a ne romsko naselje, naglašava da grad neće odsustati od politike raseljavanja neformalnih naselja, ističe da je smisao akcije u integralnom pristupu rešavanja stanovanja Roma, te da je raseljavanje za njih šansa za bolji život. Međutim, kako to objektivno nije bio cilj ovog paketa mera, već čišćenje i ulepšavanje grada, nastale su dodatne reakcije. Grupa organizacija civilnog druš-

u samom naselju. Autori urbanih studija identifikuju ovakvu praksu kao pravilnost. Gradovi se bore za poziciju domaćina sportskih i kulturnih manifestacija radi afirmacije i zarade koju ona donosi zemlji i gradu, a zatim u procesu pripreme često naprave u brzini neki oblik džentifikacije i ugroze prava siromašnih.

- 27 Romi odbijaju da idu u kolektivne centre (u kojima su smeštene i izbeglice i interno raseljena lica sa Kosova), ističući da tamo ne bi mogli da skupljaju sekundarne sirovine, što je glavna delatnost od koje se ove porodice izdržavaju.
- 28 Ovom se pridružio i ombudsman Saša Janković, zahtevajući „da se Romima omogući normalan pristup kućama, snabdevanje vodom i nesmetano sakupljanje sekundarnih sirovina, što je njihova osnovna delatnost“. Videti: <http://www.e-novine.com/drustvo/27519-Cigani---ica---Belvil.html>, pristupljeno 25.10.2016, 9:00. Goran Miletić, predstavnik Švedskog helsinškog odbora za ljudska prava, naveo je da takvim odnosom prema Romima Srbija krši svoje međunarodne obaveze i konvencije koje je potpisala.

tva i zabrinutih građana formira antifašističku kampanju i organizuje protesni skup podrške stanovnicima ograđenog naselja. Po završetku skupa, profašistička organizacija *Obraz* napada pripadnike ove kampanje, što dalje vodi usijanju političkih konflikata. Uprkos svemu, pametno i održivo rešenje nije nađeno.²⁹

Romi su jedna od najvećih etničkih zajednica u Srbiji (Petrović *et al.* 2012, 19), koja se teško izvlači iz kruga siromaštva i socijalne izolacije.³⁰ Ova etnička grupa je slabo socijalno integrisana: slaba je uključenost dece i odraslih u obrazovni program, nizak nivo obrazovanja i neadekvatna profesionalna struktura, visoka stopa nezaposlenosti, velika koncentracija u sivoj ekonomiji, visok nivo siromaštva. Marginalizacija se vidi i po tome što ova grupa retko dobija podršku države za stanovanje. Stambeno pitanje tradicionalno sami rešavaju, što ima za posledicu loš kvalitet stanova (kuća) i veliki broj neuslovnih naselja. Procenjuje se da u Beogradu postoji oko 100 neformalnih romskih naselja.³¹ Romi se nalaze pet puta češće u stanju siromašnog stanovanja (64%) u odnosu na većinsku populaciju u Srbiji (15%) (Petrović *et al.* 2012, 19-20).

Paradoks ovog događaja je u tome što je država bila usred realizacije programa „Dekada Roma 2005–2015“, a da Beograd, kao najveća lokalna vlast u Srbiji, nije znao, niti učestvovao u realizaciji programa – što ukazuje na deficit saradnje raznih nivoa vlasti u Srbiji.³² Tako su vlasti u Beogradu bile potpuno nesvesne standarda, principa i metoda rada u ovoj oblasti. Da paradoks bude veći, grad je tokom 1990-ih godina uspešno realizovao obnovu *Orlovskog naselja*, romskog neformalnog naselja na periferiji Mirijeve kao pokušaj da se reše njihovi problemi (Petrović *et al.* 2012, 39-41).³³ Program je obuhvatio sve aspekte života

-
- 29 Stanovnici romskog naselja uz Belvil nisu iseljeni, nije im ponuđen integralni program reformisanja uslova života koji bi obuhvatao: iznalaženje boljih poslova, popravku kuća, akciju podsticanja pohađanja škola od strane dece, pomoć u zdravstvenoj i socijalnoj zaštiti, o kojima je govorio gradonačelnik Dragan Đilas. Vlasnici stambenog kompleksa Belvil se i danas žale gradskim vlastima pošto problem otvorenog tržnog centra i neformalnog naselja koje ozbiljno smanjuje cenu i tražnju za njihovim stanovima nije rešen; oni sami ne mogu da reše te probleme, a grad ostaje nezainteresovan.
- 30 Podaci o veličini romske populacije u Srbiji variraju. Prema zvaničnom popisu iz 2011. godine taj broj iznosi 150.000, procene Saveta Evrope su oko 450.000, a procene romske populacije su oko 800.000.
- 31 Istraživanja ukazuju da od oko 600 romskih naselja skoro polovinu čine slamovi; 70% je nelegalno izgrađeno. Naselja često nisu priključena na kanalizacionu (75%) i vodovodnu mrežu (53%), ponekad nemaju struju (10%).
- 32 Ovim programom se kompleksno prilazi poboljšanju kvaliteta života ovoj manjinskoj i ugroženoj socijalnoj grupi pokrivajući sve aspekte njihovog života (stanovanje, obrazovanje, socijalnu i zdravstvenu zaštitu, zapošljavanje) uz aktivno uključivanje i lokalnih vlasti u realizaciju.
- 33 Urbanistički planovi doneti 1970-ih godina su predviđali u ovom delu naselja izgradnju zelenog gradskog pojasa, spoljnog magistralnog prstena i Mirijevskog bulevara, te je zabranjena bilo

stanovnika: program obnove kuća uz uključivanje stanovnika, kreiranje organa vlasti (formirana je mesna zajednica), a opština se obavezala da će obezbediti sredstva za deo projekta. Naselje je priključeno na gradski sistem vodovoda i kanalizacije i na sistem skupljanja i odnošenja smeća. Uloženi su napori da deca idu u školu, da se obezbedi socijalna i zdravstvena pomoć. Kreatori su posebno bili ponosni na uspešan deo programa koji je posvećen *povećanju tolerancije* okolnog stanovništva prema Romima i koji je podigao kvalitet života stanovnika Orlovskog naselja. Uložen je napor u pravcu *radnog osposobljavanja odraslih* sa idejom da se pokrenu porodična preduzeća (proizvodna i uslužna), sa oslanjanjem na postojeće ekonomske aktivnosti žitelja.³⁴

Ovaj primer pokazuje da država i lokalne vlasti u Srbiji nisu partneri, da gradske vlasti (slično je i sa drugima) slabo uče iz iskustva, te da često uspešni projekti, umesto da postanu održivi, bivaju zapušteni i zaboravljeni – što je luksuz kakav nijedno društvo koje želi da se razvija sebi ne bi smelo da dopusti.

ZAKLJUČAK

Džentifikacija je vid politike vlasti (država i lokalnih vlasti) čija je odlika uska fokusiranost na interese profita u gradnji i razvoju grada. Anglosaksonski svet sprovodi džentifikaciju kao naglašeno prisutnu strategiju sa mnogim lošim posledicama, ali su u istoj grupi i zemlje sa jakom planskom kulturom i socijalnim urbanizmom, koje takođe podležu ovim slabostima. Ipak, u gradovima evropskih zemalja se mogu naći mnogi primeri inkluzivnog planiranja, brige o potrebama stanovnika ili ilustracije napora da se kontrolišu ili bar ublaže loši efekti džentifikacije.

Usled sve većih socijalnih nejednakosti, kao i porasta cena zemljišta i stanova po gradovima širom sveta širi se i džentifikacija. Pojavni oblici mogu biti različiti kako u raznim zemljama, tako i u različitim gradovima iste zemlje, jer na ovaj fenomen utiče veliki broj faktora. Nacionalna politika ima veliki uticaj, ali i politika gradova, koja u sistemima sa jakom lokalnom autonomijom može biti od presudnog značaja.

Zbog spornosti ovih procesa u vrednosnom smislu i zbog kršenja brojnih ljudskih prava i standarda života u demokratskom društvu (pravo na grad otvoren za sve, participativno odlučivanje građana o nameni prostora, odlučivanje

kakva gradnja. To je dovelo do iseljavanja imućnijeg stanovništva, do osiromašenja prostora i ljudi i do propadanja naselja, uključujući i neformalno romsko naselje.

34 Krajem 2010. godine uprava Grada Beograda je odabrala prostor ovog naselja za lokaciju prvog centra za reciklažu otpada, potpuno nesvesna da time zatvara izuzetno uspešan projekat obnove romskog naselja.

o prioritetima: zapošljavanje, kvalitetno stanovanje, obrazovanje, zdrava i čista životna sredina, zeleni prostori, itd.), ovi procesi su često kamuflirani.

Koncepti novog, održivog urbanizma upravo ističu značaj obaveznosti participacije građana i zajednica u usvajanju prostorog plana (master), zatim plana detaljne regulacije, u kreiranju projekata i njihovoj primeni, te održavanja stalnog dijaloga u lokalnoj zajednici o kvalitetu života građana, kvalitetu usluga i potrebama zajednice. U ovim procesima vlast (država i lokalne vlasti) treba da posveti posebnu pažnju ugroženim socijalnim grupama koje su nemoćne – stoga je na vlasti da obezbedi da njihove potrebe budu maksimalno uvažene.

BIBLIOGRAFIJA

- Bell A., Fisher J., Loomis J. 1978. *Environmental Psychology*. Toronto: WB Saunders Company.
- Davidson, Mark & Martin, Deborah. 2014. *Urban Politics - Critical Approaches*. London: Sage.
- Dorđević, Snežana. 2012. *Savremene urbane studije – preduzetnički, kreativni, demokratski gradovi*. Beograd: Čigoja.
- Fainstein Susan. 2001. *City Builders: Property, Politics and Planning in London and New York*. Oxford: Basil Blackwell.
- Gottdiener Mark & Bud, Leslie. 2005. *Key Concepts in Urban Studies*. London: Sage Publications Ltd.
- Kil Wolfgang, Silver, Hilary. 2006. „From Kreuzberg to Marzahn“. *German Politics and Society*, Issue 81, Vol 24, No 4, Winter.
- Lees, Loretta. 2008. „Gentrification and Social Mixage: Toward and Inclusive Urban Renaissance?“. *Urban Studies Journal Limited*, 45 (12): 2449-2470.
- Levine, Myron. 2004. „Government Policy, the Local State and Gentrification: the Case of Prenzlauer Berg (Berlin), Germany“. *Journal of Urban Affairs*, volume 26, Number 1: 89-108.
- Petrović, Mina, Žarković, Branislava, Velez, Gordan, Balić, Osman, Arambašić-Pivić, Katarina, Damjanović, Dušan. 2012. *Održivo stanovanje za Rome u Srbiji*. Beograd: Palgo i Standard2.
- Reese, Ellen, Daverteuil, Geoffrey, Thach Leanne. 2010. „Weak Center Gentrification and the Contradictions of Containment: Deconcentrating Poverty in Downtown Los Angeles“. *Journal Compilation, Joint Editors and Blackwell Publishing Ltd*. Published by Blackwell Publishing, Oxford, UK, Malden MA, USA.
- Reimer Mario, Getimis Panaliotis, Blotevogel Hans Heinrich. 2014. *Spatial Planning Systems and Practices in Europe - A Comparative Perspective on Continuity and Changes*. London, New York: Routledge.

- Sassen, Saskia. 2000. *Cities in a World Economy*. Pine Forge Press: Thousand Oaks London, New Delhi.
- Schuetz, Jenny, Meltzer, Rachel, Been, Viski. 2009. „31 Flavors of Inclusionary Zoning: Comparing Policies from San Francisco, Washington DC, and Suburban Boston“. *Journal of the American Planning Association*, September.
- Smith Neil, DeFilippis James. 1998. „The Reassertion of Economics: 1990s Gentrification in the Lower East Side“. *International Journal of Urban and Regional Research* 23: 638-653.
- Smith, Neil. 2002. „New Globalism, New Urbanism: Gentrification as Global Urban Strategy“. Antipode, Blackwell Publishers, Oxford, UK, Malden MA, USA, Ed. Board of Antipode.
- Soja, Edward. 2010. *Seeking Spatial Justice*. Minneapolis, London: University of Minnesota Press.

Elektronski izvori

http://www.expatica.com/nl/news/Campaign-against-anti-squatting-measure-opens_138197.html.

<http://www.blic.rs/vesti/svet/francuska-policija-izbacila-rome-iz-kampa-kod-pariza/5d71dgm>.

<http://www.e-novine.com/drustvo/27519-Cigani---ica---Belvil.html>

Snežana Djordjević

GENTRIFICATION AS A NEW URBAN STRATEGY AND MANIFESTATION OF THE CRISIS OF LIBERAL DEMOCRACY IN GLOBALIZED WORLD

SUMMARY

This article deals with gentrification like new urban strategy in globalized world and is a part of urban studies. Liberal urbanization is often obedient to interests of profit in the process of contraction and development of city, suppressing public interest, excluding public dialogue and evolves in revanshist urbanization implementing measures of maltreatment and displacing of poor citizens.

The aim of this article is to describe in which manner amalgamation of economic crisis and strengthened authoritarian political culture, stimulates gentrification causing great spatial and social inequalities and injustice, and to point out to possible direction of change and improvement.

Research methods are description of conditions and analysis of gentrification consequences in a number of western developed countries (USA and Europe) with comparisons and case studies (Los Angeles, Berlin and Belgrade).

The article points out on benefits from strengthening the concept and practice of social urbanism, and citizens participation in creation and implementation of urban policy and projects.

KEY WORDS: *gentrification, urban renewal, social and liberal urbanism, spatial and urban planning, inclusive zoning and housing, revanchist urbanism, construction industry, displacement.*